

ABSZTRAKT

A tanulmányban a magyar társadalom zsidósággal kapcsolatos attitűdjeinek feltárása céljából 1000 fős országos reprezentatív mintán személyes megkereséssel 2023 októberében végzett kérdőíves kutatás eredményeiről számolunk be. Az Adorno és munkatársai által eredetileg alkalmazott antiszemitizmust vizsgáló kérdőív a zsidókra nézve javarészt negatív állításokat tartalmaz, ami az igen-effektust kiváltva növeli a zsidóellenes állításokkal egyetértők arányát. Az igen-effektus kiszűrése érdekében kérdőívünkbe zsidóellenes és zsidókkal rokonszenvező állításokat azonos arányban vettünk fel. Ezáltal el tudtuk különíteni azokat a konzisztens válaszadókat, akik, ha antiszemiták voltak, egyetértettek a zsidóellenes állításokkal és nem értettek egyet a zsidókkal rokonszenvező állításokkal, míg, ha filoszemiták voltak, akkor egyetértettek a zsidókkal rokonszenvező állításokkal és nem értettek egyet a zsidóellenes állításokkal. Klaszteranalízist végezve azt találtuk, hogy a megkérdezettek kisebb része esetében látunk konzisztens antiszemita és filozemita válaszmintázatokat. A többség inkonzisztens válaszokat adott vagy egy állítással sem értett egyet, függetlenül attól, hogy azok zsidóellenes vagy zsidókkal rokonszenvező állítások voltak, ugyanakkor ezt a köztes mezőt is tudtuk tipizálni klaszteranalízis segítségével.

Kulcsszavak: antiszemitizmus-dimenziók, attitűdvizsgálat, klaszterelemzés, filoszemitizmus, inkonzisztencia

VARIATIONS IN ATTITUDES TOWARDS JEWS IN CONTEMPORARY HUNGARIAN SOCIETY

ABSTRACT

The paper reports on the results of a questionnaire survey conducted in October 2023 using a nationally representative sample of 1,000 people aimed at exploring Hungarian society's attitudes towards people categorised as Jews. The traditional anti-Semitism questionnaire first used by Adorno and his colleagues contains mostly negative statements regarding Jews, which triggers the so called yes-effect and increases the proportion of those who agree with anti-Jewish statements. To filter out the yes-effect, we included anti-Jewish and pro-Jewish statements in our questionnaire in equal proportions. In this way, we were able to separate the consistent respondents who, if they were anti-Semitic, agreed with the anti-Jewish statements and disagreed with the positive statements about Jews, or, if they were Philo-Semites, agreed with the statements sympathetic to Jews and disagreed with the anti-Jewish statements. By performing a cluster analysis, we found that we see consistent anti-Semitic and Philo-Semitic response patterns in the case of a minority of those interviewed. The majority gave inconsistent answers or did not agree with any of the statements, regardless of whether they were anti-Jewish or pro-Jewish statements; this intermediate field could be typed using cluster analysis, however.

Keywords: dimensions of anti-Semitism, attitude survey, cluster analysis, Philosemitism, inconsistency

1 szociológus, tanszékvezető, Milton Friedman Egyetem, Nemzetközi és Politikai Tudományi Tanszék.

2 szociológus, professzor emeritus, ELTE TáTK.

3 szociálpszichológus, professzor emeritus, ELTE TáTK.

A ZSIDÓKRÓL ALKOTOTT GONDOLKODÁSI MINTÁK VÁLTOZATAI

A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN

BEVEZETÉS

A 2023. október 7-ei Izrael elleni Hamasz terrortámadás és túszejtés, valamint az arra adott izraeli reakció rendkívüli mértékben felerősítették az antiszemita indulatokat szerte a világon. Tüntető, jogvédő és el-lentüntető, kormányok és civilek feszülnek egymásnak a konfliktus hatására. A helyzet gyakran erőszakos formát ölt és erős félelmeket kelt a zsidó közösségekben, kivetítve a világ zsidóságára az izraeli kormánnyal szembeni kritikát vagy ellenszenvet. Ráadásul olyan mozgalmak is részt vállaltak Izraellel szembeni antiszemita vádakkal vádolható tüntetéseken, amelyek deklaráltan baloldaliak, feministák, egyenlőségpártiak (gondoljunk egy sor amerikai és nyugat-európai egyetemfoglalásra, vagy az ismert filozófus, Judith Butler körére) és akiket egyéb dimenziókban nem feltétlenül jellemez az antiszemitizmus. A témának számos jogi, politikai, szociológiai és szociálpszichológiai aspektusa van, az emberi jogoktól kezdve, az etnikai kisebbségekkel való bánásmódon keresztül, az önálló palesztin állam létén át, a kolonialista diskurzusig, a tekintélyelvűségig és egyéb meghatározó tényezőig. Nem csoda, hogy a kutatók figyelme újra az antiszemitizmus, valamint annak összetevői és okai vizsgálata felé fordult.

A zsidóellenesség kognitív, konatív, affektív, másodlagos és Izraellel szembeni dimenziói⁴ koronként különböző dominanciával jelentkeztek, és vélhetően az emberek gondolkodásában sem kizárólag konzisztens módon jelentek meg, nem is szólva arról, hogy a zsidóellenességgel szorosan korreláló autoriter és kirekesztő attitűdök is jelentős változékonyságot mutathattak attól függően, hogy mely antiszemitizmus-dimenzió dominálta a korszakot és az emberek gondolkodását. Például a középkori vallási antijudaizmus jelentősen különbözött a 19. és 20. századi faji antiszemitizmustól és a második világháború utáni másodlagos antiszemitizmustól, valamint a különböző társadalmakban a mai napig differenciált módon nyilvánul meg, tükrözve a helyi társadalmi és politikai viszonyokat (Wistrich 1991). Kovács András és Fischer György 2021-es nemzetközi antiszemitizmus kutatásukban megjegyezték, hogy a holokauszt borzalmait illegitimé tették az antiszemitizmus korábbi formáit: „a háború utáni antiszemitizmus olyan témákat keresett magának, amelyek alkalmasak antiszemita tartalmak kifejezésre juttatására, de egyúttal nyilvánosan is hangoztathatók, hiszen antiszemita tartalmuk csak közvetetten jut kifejezésre, és antiszemita jellegük bármikor tagadható. Az egyik ilyen téma a holokauszt tagadása vagy relativizálása”. Hangsúlyozták ugyanakkor azt is, hogy „a holokauszt emlékezetével kapcsolatos vélemények mögött antiszemita és nem antiszemita nézetek is meghúzódhatnak” (Kovács–Fischer 2021:14), vagyis a kérdezettek attitűdjeiben nagymértékű inkonzisztenciára utaló jeleket azonosítottak.

Ugyan Kovácsék azt találták, hogy a másodlagos antiszemitizmus és az Izraellel szembeni dimenzió alapján antiszemita minősülő emberek gyakran képviseltek hagyományos zsidóellenes nézeteket, az elemzés során azonosítottak azonban egy olyan csoportot is, amely bár hagyományos értelemben nem volt antiszemita, de

4 A zsidóellenesség dimenzióit részletesen tárgyaljuk Az *antiszemitizmus dimenzióinak konceptuális háttere* című részben.

másodlagos antiszemitizmust és Izraellelenséget mutatott, ezért ezt a csoportot látens antiszemitának nevezték el (Kovács–Fischer 2021).

Vagyis egyrészt a különböző antiszemita dimenziók átfedik egymást és együttesen fejtik ki hatásukat, másrészt inkonzisztens módon is megnyilvánulhatnak. Erre példa, hogy noha a kognitív antiszemitizmus gyakran összefügg az affektív és a konatív antiszemitizmussal, az antiszemita sztereotípiák jelenléte mégsem mindig vezet közvetlenül gyűlölethez vagy cselekvéshez. Egyes emberek hangoztathatnak sztereotípiákat anélkül, hogy érzelmileg azonosulnának azokkal (Allport 1977; Brown 2010). De az érzelmi ellenszenv sem mindig eredményez antiszemita viselkedést. Vannak, akik erős érzelmeket táplálnak a zsidósággal szemben, de ezek az érzések nem manifesztálódnak aktív cselekedetekben (Tajfel et al. 1979). Máskor az emberek egyszerre érezhetnek empátiát a zsidók iránt történelmi szenvedésük miatt és egyúttal ellenséges érzelmeket Izrael politikája miatt. Az emberek egy része ugyan tisztában van a holokauszt történelmi jelentőségével, mégis zavarónak találhatja a holokauszt emlékeztének politikai felhasználását, különösen Izrael állam legitimációjaként. Ez az érzelmi disszonancia feszültséget okozhat a személyes és a politikai attitűdök között, és különösen az európai kontextusban jelentős, ahol a holokauszttal kapcsolatos történelmi emlékezet kiemelten fontos szerepet játszik (Kovács 2010). Az is előfordul, hogy az egyén egyszerre érez irigységet és tiszteletet a zsidók iránt, ami ambivalens érzelmi állapothoz vezet. Például valaki csodálhatja „a zsidók” sikerét, de ugyanakkor irigyelheti is azt.

Még bizonyos konatív megnyilvánulások – mint például egy antiszemita graffiti vagy verbális bántalmazás – sem mindig járnak együtt kognitív vagy affektív szintű előítéletekkel. Ezek a cselekedetek néha társadalmi nyomás vagy környezeti hatások eredményeként történnek, nem pedig mélyen gyökerező személyes meggyőződésből (Glick 2002). Máskor az antiszemitizmus elutasítása ellenére egyesek tétlenül nézhetik, amikor mások antiszemita cselekedeteket hajtanak végre, ami ellentmond deklarált elveiknek.

Az Izraellelenség és az antiszemitizmus közötti kapcsolat is gyakran vitatott, mivel nyilvánvalóan nem minden Izraelkritika antiszemita. Azonban sok esetben ezek a kritikák hagyományos antiszemita sztereotípiákra épülhetnek, ami az antiszemitizmus modern formájaként, a mindenkor izraeli kormány politikájának és a világban élő zsidók intencióinak összemosásaként, a zsidók kollektív bűnössé nyilvánításaként jelenik meg (Hirsh 2007). Yehuda Bauer (1980) egyenesen amellet érvelt, hogy az anticionizmus a népiértő antiszemitizmus új változata, aminek előzményei a holokausztban jelentek meg a maguk teljességében.

Az antiszemitizmus különböző dimenzióinak inkonzisztenciái rávilágítanak arra, hogy a zsidókkal kapcsolatos előítéletek nem egyszerűen egydimenziósak, hanem komplex és sokrétű jelenségek. Az antiszemitizmus vizsgálatában a kognitív, konatív, affektív, másodlagos és Izraellelenség és egyéb dimenziók közötti ellentmondások feltárása kulcsfontosságú a jelenség mélyebb megértéséhez.

A fentiek okán vizsgálatunk fókuszába az antiszemitizmus különböző dimenzióinak inkonzisztenciáit, a gondolkodási minták sokféleségét helyeztük. Jelen tanulmányt megalapozó kutatásunkban egy közvetlenül 2023. október 7-e után Magyarországon felvett, nemre, korra, iskolázottságra, településméretre és régióra reprezentatív, 1000 fős országos kérdőív segítségével⁵ a zsidókhoz való viszonyulás alapján k-means klaszterelemzés segítségével tipikus gondolkodási mintázatokat tártunk fel és e klasztereket jellemeztük. Kutatásunk célja az volt, hogy a zsidókhoz való viszonyulás alapján csoportosítsuk a vizsgálatba bevont kérde-

⁵ A kutatás a Tett és Védelem Alapítvány támogatásával történt, az empirikus adatfelvételt pedig a Závecz Research Piac és Társadalomkutató Intézet végezte.

zettek, rávilágítsunk a konzisztens és inkonzisztens gondolkodású csoportok jelenlétére, és jellemezzük e csoportokat szocio-demográfiai tényezőkkel, szociálpszichológiai determinánsokkal és attitűdökkel, feltárva ezzel az antiszemitizmuson belüli, valamint az antiszemitizmus és egyéb kirekesztő attitűdök kapcsolatában fellelhető inkonzisztenciákat.

A KUTATÁS MÓDSZEREI, ÚJDONSÁGA

A 2023 októberében 1000 fős országos reprezentatív mintán végzett kérdőíves kutatás során a megkérdezett személyek kiválasztása és pótlása a következő módon zajlott. A mintában településenként kvótaszempontokat határoztunk meg (korcsoport, nem, legmagasabb iskolai végzettség) a 2011-es census adatainak megoszlásai alapján. Ezzel az eljárással ötdimenziós keresztkvótás megoszlásokat alkalmaztunk a teljes mintára, így a területi rétegeken belül is teljesült a nem/korcsoport/iskolai végzettség szerinti reprezentatív megoszlás.⁶ Az adatfelvétel az egész ország területén, 18 éves és idősebb népesség bevonásával történt, laptop vagy tablet segítségével.

Az adatfelvétel során bekövetkezett torzulásokat minden esetben több szempontú súlyozási eljárás segítségével korrigáltuk. A súlyozáshoz a nem, a korcsoport, az iskolai végzettség és a településtípus páros peremeloszlásait használtuk, az iteratív súlyozás módszerével, azaz a négy változó minden páros kombinációja szerint súlyoztunk, majd ezt annyiszor ismételtük a súlyozott adatfájlban, amíg a súlyváltozó eltérése az előző ciklus súlyváltozójától egy küszöbérték alá nem került.

Kérdőívünk megalkotása során arra törekedtünk, hogy az antiszemitizmust mérő kérdéseket számos ponton átalakítsuk és kiegészítsük annak érdekében, hogy differenciáltabban közelíthessünk a jelenséghez. Erre többek között azért volt szükség, mert az Adorno-féle tekintélyelvűszemélyiség-kutatás óta gyakran alkalmazott módszer alapján szerkesztett kérdőívek többségében a zsidókra nézve negatív konnotációt hordozó kijelentéseket tartalmaznak, amelyekről kérdéses, hogy a válaszadók egy részének valóban van-e véleménye. Ugyanakkor a válaszadók jelentős része a kérdőíves kutatások során gyakran tapasztalt megfelelési kényszer miatt e negatív kicsengésű kijelentésekre egyetértő (vagy semleges) válaszokat ad (ezt nevezik igen-effektusnak), ami bizonytalanná teszi az antiszemiták, a közömbösek és a nem antiszemiták, illetve a konzisztens és az inkonzisztens gondolkodású csoportok elkülönítését. Az igen-effektus kiszűrése érdekében a jelenlegi kutatás kérdőívébe felerészt pozitív, felerészt negatív állításokat tettünk.

A zárt kérdéseket alkalmazó kérdőíves vizsgálatok esetében az elkerülhetetlen igen-effektus nem érinti a konzisztenciaproblémát, mivel a válaszadók minden egyetértésre felkínált állítás esetében kísértést érezhetnek az automatikus igen válaszra. A mi kutatásunkban az igen-effektus egyaránt jelentkezhetett a zsidókkal kapcsolatosan megfogalmazott negatív és pozitív állítások esetében. Bármilyen témáról legyen szó, a mindennapi tudásban a konzisztencia és az inkonzisztencia együtt él. A konzisztencia a vizsgált attitűd intenzitását, míg az inkonzisztencia az attitűd gyengeségét, esetleg hiányát jelezheti (Hunyady 1997).

A kérdőívbe került állítások tesztelésére fókuszcsoportos módszert használtunk, ami az egyénnel készített interjúk módszerhez képest lehetőséget nyújtott arra, hogy az egyes állításokkal megismerkedő személyek egymás reagálásait is figyelembe véve alakítsák ki álláspontjukat. Ezáltal egy életszerű társas közegben pontosíthattuk, egyszerűsíthettük, érthetőbbé tehattük a kérdőívbe került állításokat.

⁶ A kvótacellákon belüli kiválasztás véletlenszerűen történt. Természetesen az ötdimenziós keresztkvótás megoldás is rejthet magában problémákat (pl. egy-egy kvótacellába kevés eset kerül), ami torzíthatja a reprezentativitást. A Závecz Research standard mintavételi módszertanát és a kvótacellák esetenkénti összevonását súlyozással korrigálva elfogadhatónak tartjuk.

Az eddigi gyakorlattal szemben ötfokú skálák helyett négyfokúakat használtunk, megszüntetve ezzel a középső hármas kategóriába való „menekülés” lehetőségét, amely egyrészt az igen-effektushoz járulhatott hozzá (ha valaki nem ismerte az adott sztereotípiát, de mégis tájékozottnak kívánt tűnni, ezzel a választással megtehetette), másrészt összemosódhattak itt a bizonytalan/hezitáló és a „nem tudom” válaszok: a négyfokú skálákkal azonban egyértelmű választásra buzdítottuk kérdeztjeinket. Ugyanakkor világosan kell látnunk, hogy nincs ideális megoldás, a zárt kérdés mindenképpen Prokrusztész ágyába kényszeríti a válaszadókat.

Mégis, a legfontosabb újítás, hogy k-means klaszterelemzéssel⁷ a zsidósággal kapcsolatos tipikus gondolkodási mintázatokat tártunk fel a magyar társadalomban: szám szerint ötöt. A klasszikus antiszemitizmusdimenziók mellett (kognitív, konatív, affektív, másodlagos és Izraellelentes antiszemitizmus) újabb dimenziókat is bevontunk a klaszterelemzésbe: a filoszemitizmust, vagyis a zsidókat pozitív színben feltüntető kérdéseket, a zsidók és magyarok közötti konfliktusok és különbségek percepcióját, valamint az emlékezetkultúra, illetve Izrael államiságának és a palesztin állam létrehozásának támogatását. A korábbi kutatások gyakori hármas csoportosításával szemben (erősen antiszemiták, mérsékelt antiszemiták, nem antiszemiták) jelen módszer segítségével meg tudtunk különböztetni a fent felsorolt számos dimenzió mentén konzisztensen és inkonzisztensen gondolkodó, az antiszemita világnézetet támogató csoportokat, illetve filoszemitákat és mérsékelt elfogadókat, valamint egy kifejezetten bizonytalan, habozó csoportot is. E csoportok jellemzéséhez e tanulmányban multinomiálisregresszió-elemzést alkalmaztunk.

AZ ANTISZEMITIZMUS FOGALMA

Az antiszemitizmus egy olyan ideológiai és társadalmi jelenség, amely a zsidó emberek vagy közösségek iránti hiedelmeken, előítéleteken, diszkrimináción vagy gyűlöleten alapul. Az antiszemitizmus kiterjedhet kulturális, vallási, politikai és gazdasági dimenziókra is. Jellemzője, hogy a zsidókat különböző negatív sztereotípiákkal és igaztalan vádakkal társítja. Az antiszemitizmus a kultúrában hamis mítoszok és ideológiák, a folklórban gyanús, gyakran ördögi képek formájában, a vallásban antijudaizmusként, a gazdaságban a zsidók vélt gazdasági hatalmának megtörése érdekében hozott korlátozó intézkedésként, a politikában többek között a többségi társadalom emancipációs igényeként ölt testet. Az antiszemitizmus továbbá egyéni vagy kollektív cselekedetek – társadalmi vagy jogi megkülönböztetésben manifesztálódik (gyakran a zsidók „különbözösége, integrálhatatlansága, nemzeti antiidentitás” jellege okán), illetve a zsidók elleni politikai mozgósítás, kollektív vagy állami erőszak formájában fejeződik ki, amelyek célja a zsidók mint zsidók megbélyegzése, elkülönítése, elűzése vagy elpusztítása (vö. Fein 1987:67).

A Nemzetközi Holokauszt Emlékezési Szövetség (*International Holocaust Remembrance Alliance – IHRA*) 31 tagállama 2016. május 26-án fogadta el az antiszemitizmus jogilag nem kötelező, de társadalomlélektanilag érvényesnek tekinthető munkadefinícióját, miszerint „az antiszemitizmus a zsidók olyan megítélése, amely a velük szembeni gyűlölet kifejezéseket nyilvánulhat meg. Az antiszemitizmus verbális és fizikai meg nyilvánulásai zsidó vagy nem zsidó személyek és/vagy e személyek vagyona, a zsidó közösségi élményekre és vallási létesítményekre irányulnak” (IHRA 2016).

Az antiszemitizmus fogalma tehát nemcsak az egyéni gyűlöletet és előítéletet foglalja magában, hanem egy komplex társadalmi és politikai jelenséget is, amely számos történeti és ideológiai dimenzióval rendelkezik (Csepeli 2016). A modern antiszemitizmus a nemzeti és keresztény antijudaista elképzelések összefo-

⁷ Ennek a módszernek a leírását lásd később, az elemzésünk során.

nódásából alakult ki, és egy átfogó világnézetet képvisel, amely a zsidókat a modernitás fenyegető vonásaként nemzetközi szimbólumként használja: a kapitalizmus, a szocializmus, a demokrácia, az ateizmus, a materializmus, a kozmopolitizmus vagy az erkölcstelenség képviselőiként (Bergmann 2011), vagyis az antiszemitizmus a zsidókat gonosz, destruktív hatalomként ábrázolja. Sartre (1946) hangsúlyozta, hogy a modern antiszemitizmus szempontjából nem a történelmi tények, konfliktusok vagy a zsidók és nem zsidók közötti társadalmi különbségek fontosak, hanem az, ahogyan az antiszemita elképzelik a zsidókat. Az antiszemitizmus tehát egy olyan világmagyarázati keretrendszer kínál, amely az absztrakt fogalmak és konkrét érzelmek közötti szakadékot kihasználva működik. A zsidók helyettesítik a pénzt, a globalizációt, a tőkét, a kommunizmust vagy a kapitalizmus absztrakt fogalmait, míg az érzelmek gyakran absztraktak és misztikusak, mint ahogy a középkori gonosz zsidó elképzelésekből eredő „minden gonoszság forrása a zsidó” modern antiszemitizmus is (Salzborn 2010).

AZ ANTISZEMITIZMUS DIMENZIÓINAK KONCEPTUÁLIS HÁTTERE

Ahogyan a bevezetőben utaltunk rá, az antiszemitizmus méréséhez tartozó elméleti keret a 2021-es Kovács–Fischer-féle kutatásban öt dimenziót sorol fel. Az elsődleges antiszemitizmushoz (1) a kognitív (hagyományos sztereotípiák a zsidósággal szemben), (2) a konatív (kirekesztő attitűdök, amelyek tulajdonképpen a kognitív aldimenzió építőkövei) és (3) az affektív (rokonszenv és társadalmi távolság/befogadás) dimenziók tartoznak. A másodlagos antiszemitizmushoz (4) a holokausz relativizálása, az Izraellel szembeni antiszemitizmushoz pedig (5) Izrael állam mindenkorai politikájának a zsidósággal való összemosása tartozik.

A **kognitív antiszemitizmus** az antiszemitizmus egy olyan formája, amely a gondolkodás, a hiedelmek, az összeesküvés-elméletek és a meggyőződések szintjén jelenik meg. Ez a dimenzió látszólag racionálisnak tűnő érvekre és logikai következtetésekre épül, amelyek mélyen beágyazódhatnak az egyének és a társadalom gondolkodásmódjába és attitűdjeibe (Wistrich 1991). A kognitív antiszemitizmus az előítéletek és sztereotípiák kialakulásával és fenntartásával kapcsolatos, és gyakran szolgál alapul más antiszemita formák, például az affektív és a konatív antiszemitizmus számára.

A **konatív antiszemitizmus** magában foglalja olyan cselekvések és viselkedésmódok helyeslését, amelyek a zsidókkal szembeni előítéletekből és gyűlöletből fakadnak, és a diszkriminációs hajlandóságot erősítik (Perry 2001). Míg a kognitív antiszemitizmus a gondolkodásra és a hiedelmekre összpontosít, addig a konatív antiszemitizmus azokra a konkrét cselekvésekre és viselkedési mintákra való egyetértésekre utal, amelyek a kognitív antiszemitizmusból ered és a kirekesztést és – szélsőséges esetben – az erőszakot támogatja.

Az **affektív antiszemitizmus** az antiszemitizmus azon formája, amely az érzelmek szintjén nyilvánul meg. Ez az előítéletre és gyűlöletre (illetve félelemre, irigységre, undorra vagy haragra) építkező attitűd olyan érzelmi reakciókban jelenik meg, amelyek mélyen gyökereznek az egyén pszichéjében és szocializációs folyamatában (Nussbaum 2018). Az affektív antiszemitizmus az érzelmekre épül, szemben a gondolkodási mintákkal és hiedelmekkel nyugvó kognitív antiszemitizmussal, illetve a konatív antiszemitizmussal, amely inkább viselkedési szinten vagy diszkriminatív intézkedésekkel való egyetértésben ölthet testet.

A **másodlagos antiszemitizmus** az antiszemitizmus egy speciális formája, amely a holokausz utáni időszakban alakult ki. Ez a dimenzió azzal a különleges jelleggel bír, hogy nem a zsidókkal szembeni hagyományos sztereotípiákon és előítéleteken alapul, hanem a holokausz emlékéhez és a zsidóknak a holokausz áldozataként betöltött szerepéhez kapcsolódik (Postone 1980). A másodlagos antiszemitizmus az érzelmek

és attitűdök azon komplex keveréke, amely a büntudat, a tagadás, az áldozathibáztatás és a holokauszt relativizálásából származik (mi ez utóbbit mértük), amelyek elkülöníthetők, bár gyakran együttesen jelennek meg (Adorno 1986; Zick–Küpper–Hövermann 2011). Például Zick és szerzőtársai (2011) hangsúlyozták, hogy a másodlagos antiszemitizmus érzelmi távolságtartásban és az áldozati szerep elutasításában is megnyilvánulhat. Imhoff és Banse (2009), valamint Bruneau és Saxe (2012) kimutatták, hogy a másodlagos antiszemitizmus a „versengő áldozatiság” (pl. az emlékezetpolitikában a holokauszt áldozatai, a háborús civil és katonai áldozatok, vagy a kommunizmus áldozatai versengenek a közösség által fontosabbnak tartott áldozat státuszaért) mechanizmusával is összefügg: a holokauszt emlékezetét túlhangsúlyozottnak érzékelők körében fokozódhat a zsidók iránti ellenszenv.

Az **Izraellelles antiszemitizmus** az antiszemitizmus új formája, amely a mindenkori izraeli kormánnyal szembeni ellenszenvet, kritikát vagy ellenségességet foglalja magában, de túlmutatva a politikai kritikán, gyakran burkoltan vagy nyíltan az egész zsidó népre vonatkoztatva jelenik meg (Hirsch 2007; Wistrich 2010). Ez a fajta antiszemitizmus nem csupán az izraeli vezetés politikai döntéseit vagy tetteit kritizálja, hanem gyakran magát a zsidó identitást és a zsidó állam létjogosultságát is megkérdőjelezi, s eszközei lehetnek a kettős mérce alkalmazása a mindenkori izraeli kormányzat intézkedéseit illetően, a delegitimálás, a dehumanizálás, a démonizálás vagy a bűnbakképzés (Sharansky 2004). Yehuda Bauer (1980) ennél tovább menve azt állítja, hogy az anticionizmus a népirtó antiszemitizmus új változata, aminek előzményei a holokausztban jelentek meg a maguk teljességében.

Izrael és a palesztin állam elfogadása nemcsak a Közel-Kelet politikáját formálja, hanem globálisan is jelentős hatással bír. A két állam elismerésének kérdése komplex geopolitikai, társadalmi és emberi jogi dimenziókat ölel fel, amelyek a nemzetközi közösség és az egyes országok politikai diskurzusában is kiemelt szerepet kapnak (Smith 2017). Izrael államiségének megkérdőjelezése például az antiszemitizmus egyik nyilvánvaló építőköve.

TOVÁBBI DIMENZIÓK

A fenti dimenziókat kiegészíthetjük továbbiakkal, amelyek operacionalizációját az antiszemitizmus tematizációja című részben tárgyaljuk. Elsőként a zsidókkal szembeni rokonszenv megnyilvánulásait említjük, amelyet egyfajta filoszemitizmusnak foghatunk fel.

A **filoszemitizmus** a zsidókkal szembeni pozitív attitűdöket és érzelmeket jelenti, és gyakran a zsidó kultúra, vallás, történelem vagy a zsidó emberek iránti tisztelet és megbecsülés formájában nyilvánul meg. Ez az attitűd többféle módon és különböző történelmi és társadalmi kontextusban jelentkezhet; például a felvilágosodás idején Európában megjelent egy újfajta érdeklődés a zsidó kultúra és vallás iránt (Hess 2002).

A **zsidók és nem zsidók közötti különbségtétel és konfliktusérzékelés** komoly társadalmi és politikai kérdéseket vet fel. A történelem során a zsidó közösségek gyakran szembesültek előítéletekkel, diszkriminációval és üldöztetéssel, amelyek sokszor alapultak a kulturális, vallási és etnikai különbségek félreértésén és az ezekből fakadó konfliktusokon és előítéleteken, legyenek azok vallási, életmódbéli, nyelvi és egyéb kulturális vélt vagy valós különbségek, pozitív vagy negatív sztereotípiák. A zsidók és a nem zsidók közötti különbségtétel és a konfliktusérzékelés szorosan összefügg az előítélet-képződés klasszikus mechanizmusaival. A szociálisidentitás-elmélet szerint (Tajfel et al. 1979) az emberek hajlamosak saját csoportjukat pozitívan, a másik csoportot pedig negatívan értékelni, ami növeli az észlelt különbségeket. A konfliktusérzékelés – vagyis az a

meggyőződés, hogy a zsidók és a nem zsidók érdekei összeütköznek – gyakran a gazdasági, kulturális vagy politikai versengés érzéséből fakad. Sherif klasszikus „realista konfliktuselmélete” (2015) szerint a csoportközi konfliktusok akkor erősödnek, ha a csoportok úgy érzékelik, hogy ugyanazért a korlátozott erőforrásért kell versengeniük, és az egyik csoport nyeresége szükségszerűen a másik veszteségével jár. A 21. századi antiszemitizmus-kutatások (pl. Küpper–Wolf–Zick 2011) megerősítették, hogy a zsidókkal szembeni előítéletek egy része az észlelt versengő áldozatiság vagy a kulturális különbözőség érzékeléséből ered, amely mind a megkülönböztetést, mind a konfliktusérzékelést fokozhatja.

A holokauszt az emberi történelem egyik legsötétebb fejezete, amely során hatmillió zsidó és több millió politikai fogoly, roma, homoszexuális, fogyatékkal élő ember vesztette életét a náci Harmadik Birodalom által dominált irtóhadjárat során. Az **emlékezetkultúra**, vagyis az események emlékezete és megőrzése különösen fontos számos okból, amelyek társadalmi, morális, politikai és oktatási vonatkozásokkal bírnak. Az emlékezetkultúra nem csupán az áldozatok iránti tiszteletadás, hanem egy erős morális és etikai alap is (Berger 2017). Az emlékezés közös aktusai révén biztosítható, hogy a holokauszt soha ne merüljön feledésbe, és hogy az ilyen tragédiák soha többé ne ismétlődhessenek meg.

AZ INKONZISZTENCIA JELENLÉTE ÉS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI HÁTTERE

Mint láthattuk, az antiszemitizmus nem egy koherens ideológia, hanem gyakran fragmentált és ellentmondásos érzelmekből és hiedelmekből álló, az egyénben működő, de kollektív eredetű tudati szerkezet (Allport 1977). A csoportokról alkotott elképzelésekre általában véve is igaz, hogy konkrét élethelyzetekben nem úgy működnek, mint az elképzelés absztrakt szintjén (La Pièrre 1981). Az emberek hajlamosak lehetnek antiszemita megnyilvánulásokra bizonyos szituációkban anélkül, hogy ezeket az attitűdöket minden élethelyzetben következetesen fenntartsák. Wistrich (1991) történeti perspektívából vizsgálva az antiszemitizmus különböző formáit és megnyilvánulásait azt találta, hogy az antiszemita attitűdök gyakran változtak az idő múlásával, és különböző társadalmi, politikai és gazdasági környezetekben eltérő módon jelentkeztek. Az antiszemitizmus ideológiai szempontból is rugalmas: különböző politikai és társadalmi mozgalmak különböző módon integrálják az antiszemita nézetek eltérő dimenzióit. Aronson és szerzőtársai (2010) azt tárgyalják, hogyan befolyásolják a szociális és kognitív tényezők az előítéletek kialakulását és fenntartását. Az antiszemita attitűdök esetében gyakran megfigyelhető, hogy az emberek inkonzisztens módon reagálnak, attól függően, hogy milyen szociális norma és csoportnyomás érvényesül az adott környezetben. A szociális normák jelentős szerepet játszanak az attitűdök alakításában, és a normák változása hozzájárulhat az előítéletes attitűdök inkonzisztenciájához. Az egyének hajlamosak oly módon viselkedni, amely összhangban van a környezetük elvárásaival (konformizmus). Ugyanakkor az előítéleteik ellentmondásba kerülhetnek a zsidókról és/vagy önmagukról alkotott pozitív képpel (kognitív disszonancia), és ez a disszonancia hozzájárulhat az attitűdök inkonzisztenciájához. Összességében tehát a személyes tapasztalatok és a szituációs kontextus nagymértékben befolyásolhatják, hogyan és milyen kombinációban nyilvánulnak meg az antiszemita attitűdök (Cottrell 1942). Festinger (1962) tanulmánya azt vizsgálja, hogyan tudnak az emberek erkölcsi önképükkel összhangban élni, miközben előítéletes attitűdöket tartanak fenn. Amikor az embereket szembesítik az antiszemita vagy más előítéletes nézeteikkel, gyakran védekező reakciókat mutatnak, és megpróbálják úgy racionalizálni vagy tagadni előítéleteiket, hogy a különböző dimenziókat ellentétbe állítják vagy éppen egységbe forrasztják. Az eredmények azt mutatják, hogy sokan valóban képesek racionalizálni előítéletes nézeteiket oly módon, hogy

azok önmaguk számára konzisztensnek tűnjenek, még ha azok kívülről nézve ellentmondásosak is. Az emberek gyakran igyekeznek úgy bemutatni előítéletes attitűdjeiket, hogy azok morálisan elfogadhatóak legyenek. Ez az öngazolás gyakran vezet inkonzisztens világképhez.

Glick és Fiske (2001) szerint egyszerre létezhetnek pozitív és negatív sztereotípiák egy adott csoportról, ami szintén inkonzisztens attitűdöket eredményezhet. Az antiszemitizmus esetében ez az ambivalencia különösen nyilvánvaló, amikor a zsidó közösséget egyszerre tekintik sikeresnek és fenyegetőnek. A szerzők szerint itt az előítéletek két fő típusa jelenik meg: a paternalista előítéletek (amelyek gyámkodóan viszonyulnak a csoporthoz) és az irigység, amely a fenyegetettség érzéséhez vezethet.

Bilewicz és Soral (2020) kutatása azt vizsgálta, hogyan hat az antiszemita gyűlöletbeszéd a csoportközi kapcsolatokra és a politikai radikalizációra, és hogyan járul hozzá az attitűdök inkonzisztenciájához. A gyűlöletbeszéd használata növelheti bizonyos antiszemita attitűdök előfordulását, a csoportidentitás megerősödése és a csoportközi konfliktusok hozzájárulnak az antiszemita attitűdök felfutásához és fennmaradásához, még akkor is, ha ezek az attitűdök nem koherensek.

Zick, Küpper és Hövermann (2011) szerint a társadalmi változások, mint például a migráció és a gazdasági válságok, hozzájárulnak az előítéletek erősödéséhez és az attitűdök inkonzisztenciájához. A politikai retorika jelentős hatással van az előítéletes attitűdök alakulására és hozzájárulhat az antiszemita nézetek terjedéséhez, miközben ezek a nézetek gyakran ellentmondanak egymásnak vagy az egyének más, demokratikus értékeket tükröző attitűdjeinek. Hasonlóan Kotwas és Kubik (2019) azt találta, hogy az antiszemita attitűdök szimbolikus jelentéssel bírnak, amelyek a politikai identitás részeként jelennek meg, és ez inkonzisztenciát okozhat az egyén más, akár demokratikus és egyenlőségpárti attitűdjeivel szemben. Az antiszemita nézetek mainstream politikai diskurzusba való (látens vagy manifeszt) beépülése gyakran összefügg a populistá retorikával, ami kihasználja az attitűdök inkonzisztenciáját a politikai támogatottság növelése érdekében.

Becker és munkatársai (2024) hangsúlyozták, hogy az internet lehetőséget teremt az antiszemita attitűdök szabad kifejezésére, ugyanakkor az egyének legtöbbször inkonzisztens módon viselkednek az online és az offline világban. Az online anonimitás lehetővé teszi az emberek számára, hogy előítéletes nézeteket fejezzenek ki anélkül, hogy szembesülnének azok következményeivel, ami hozzájárul az attitűdök inkonzisztenciájához. Az antiszemita diskurzusok a cyberkultúra részévé válnak, ami legitimálja az előítéleteket és erősíti az inkonzisztens gondolkodást és viselkedést.

Az antiszemita attitűdök inkonzisztenciája tehát egy összetett jelenség, amelyet különböző pszichológiai, szociológiai és történeti tényezők befolyásolnak. Az említett vizsgálatok azt mutatják, hogy az antiszemitizmus nem egy koherens, egységes ideológia, hanem inkább egy változékony és gyakran ellentmondásos attitűdrendszer, amely különböző helyzetekben eltérő módon jelenik meg.

AZ ANTISZEMITIZMUST A KORÁBBI KUTATÁSOKBAN MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK ELMÉLETI HÁTTERE

Az antiszemitizmus legfontosabb magyarázó változóiról a tudományos közösségben általános egyetértés van, amelyeket mi sem hagyhatunk figyelmen kívül, már csak azért sem, mert ezek a tényezők (legalábbis részben) magyarázatot adhatnak a tárgyalt inkonzisztenciákra is. E változók operacionalizációját a Függelék F1–6. és F8. táblázataiban részletezzük. A magyarázó tényezők talán legfontosabbja a tekintélyelvűség, amelynek első kutatását Theodor Wiesengrund Adorno vezette, Else Frenkel-Bruswik, Daniel Levinson és R. Nevitt Sanford részvételével (Adorno et al. 1950). Adorno és kollégái az antiszemitizmust a tekintélyelvű személyiség egyik tüneteként azonosították, magyarázva ezzel a fasisztoid személyiség kialakulását, például a konvencionális, az autoriter agresszió és a vezérelv jelenségein keresztül.

Adorno és munkatársai, valamint a nyomdokaikon haladó későbbi kutatók eredményei alapján kétségbevonhatatlan a tekintélyelvűség és az antiszemitizmus közötti összefüggés, mely azonban csak valószínűség. Nyilván lehetnek tekintélyelvű személyek, akik nem antiszemiták, bár esetükben fennállhat a zsidó érinettség. A fordított eset sem kizárt, amikor valaki antiszemita, de nem tekintélyelvű, erre példa az újabban felbukkant baloldali és liberális antiszemitizmus.

Az antiszemitizmus magyarázatai között szintén központi szerepet játszik az etnocentrizmus és a világnézeti konzervativizmus, amelyek történelmileg összekapcsolódtak a zsidóellenességgel. Klaus Holz (2010) rámutatott a zsidókkal szembeni „antiidentitás” vádjára (miszerint a zsidók Izrael állam létrehozása előtt nem azzal a nemzettel azonosultak, amelyben éltek, hanem különálló, sajátosan értelmezett identitást alakítottak ki), beleértve a „felelőtlen és manipulatív internacionalizmus” és a világhatalmi törekvések vádját. Kovács András (2010) kutatásai szerint a konzervativizmus számos országban, köztük Magyarországon is, jelentős független változóként jelenik meg az antiszemitizmus magyarázatában. A 19. és 20. században több konzervatív irányzat is az antiszemitizmusra építette politikáját, különösen a modernitás negatív hatásaiért a zsidóságot téve felelőssé (Stern 2023; Laqueur 2006).

A társadalmi és gazdasági válságok, valamint a politikai elit iránti bizalom megingása gyakran táptalajt nyújtanak az antiszemitizmus térnyerésének. A politikai rendszerrel szembeni elégedetlenség és frusztráció gyakran a zsidó közösségek hibáztatásához vezet, amire példa volt a Weimari Köztársaság, ahol a gazdasági válság és a politikai instabilitás hozzájárult a náciizmus elterjedéséhez (Pulzer 1988; Goldhagen 2007).

A xenofóbia és az antiszemitizmus között szoros kapcsolat áll fenn, mindkettőt az idegenektől való félelem és az ismeretlentől való tartózkodás táplálja, és gyakran együtt jelennek meg történelmi válságok idején (Wistrich 1991; Fredrickson 2002). Az antiszemitizmus egyfajta bűnbakképzéssel szolgál, egyszerű válaszokat kínálva a komplex társadalmi és gazdasági problémákra. A populista és radikális mozgalmak kihasználják ezt a jelenséget támogatottságuk növelésére és a társadalmi kohézió megbontására (Hyman 2023; Eatwell 2011).

Az iskolai végzettség és a szubjektív jólét (az élettel való elégedettséggel, az elmúlt 5 év anyagi természetű változásaival és a szubjektív jövedelemmel mérve) szintén jelentős szerepet játszanak az antiszemitizmus kialakulásában és terjedésében. Az alacsony végzettség és a jólét hiánya növeli a frusztrációt és a bűnbakképzési hajlandóságot, ami kedvez az antiszemita nézetek elterjedésének (Glaeser 2005; Staub–Kuper 1989).

A kontakthipotézis szerint az előítéletek és a diszkrimináció csökkenthetők a különböző csoportok közötti interakciók révén, feltéve, hogy ezek egyenrangú felek között, közös célok mentén és támogatott társadalmi normák keretében történnek (Allport 1977). Ennek fontos kerete a makro- és mikroszintű interperszonális

kapcsolatok megléte, és az ehhez kapcsolódó vagy ebből következő affektív és kognitív attitűdök. Kutatások szerint a zsidókkal való közvetlen kapcsolat és az ismeretek növelése hozzájárulhat az antiszemitizmus csökkentéséhez (Pettigrew–Tropp 2006).⁸

EREDMÉNYEK

A zsidókhoz való viszonyulás mérése és az antiszemitizmus tematizációja

Elfogadva Kovács András és Fischer György (2021) korábbi megkülönböztetését az elsődleges és a másodlagos – vagyis a holokauszttal kapcsolatos – antiszemitizmus között, további szempontokat is figyelembe vettünk, amelyek pozitívan közelítettek a zsidósághoz.

A zsidókhoz való viszonyulás mérése

Az elsődleges kognitív antiszemita tematika mérésére kutatásunkban a zsidókkal kapcsolatos előítéleteket szokásosan kifejező állításokat alkalmaztunk, amelyeket egy skálára (indexre) rendeltünk (az indexekhez tartozó skálakoherencia-vizsgálatokat, főkomponens elemzések formájában lásd a Függelék F21. táblázatában). Ezek a következő állítások voltak (a százalékok az inkább egyetértők és nagyon egyetértők arányának összegét, illetve zárójelben a nem tudja, nem válaszol arányt mutatják az alábbi táblázatokban)⁹:

1. táblázat. Elsődleges antiszemitizmus: a hagyományos, kognitív antiszemitizmus skálája

A zsidók általában pénzéhesek – 54% (NT/NV: 11%)
Létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom – 53% (NT/NV: 19%)
Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon – 50% (NT/NV: 11%)
A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba – 42% (NT/NV: 7%)
A zsidók hajlamosak becstelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében – 40% (NT/NV: 19%)
A zsidók kihasználják a nem zsidókat – 40% (NT/NV: 12%)
A zsidóság szenvedése Isten büntetése – 35% (NT/NV: 13%)

A zsidókra nézve negatív, klasszikusnak mondható antiszemita állítások közül a válaszadók közül a legtöbben azzal értettek egyet, hogy *a zsidók általában pénzéhesek* (54%). Ugyancsak többségben voltak (53%) azok, akik szerint *létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom*. A megkérdezettek fele osztotta azt a véleményt is, hogy *túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon* (50%). Ennél alacsonyabb volt azok aránya, akik szerint *a zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba* (42%) és akik szerint *a zsidók kihasználják a nem zsidókat* (40%), valamint akik szerint *a zsidók hajlamosak becstelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében* (40%). Egy kisebb csoport egyetértett azzal a több mint ezeréves hiedelemmel, hogy *a zsidóság szenvedése Isten büntetése* (35%).

⁸ A kontakthipotézis tesztelésére kutatásunk során egyrészt rákérdeztünk a zsidó ismerősök meglétére, másrészt 8 fokú indexet (0 és 7 között az átlag=2,74; szórás=1,9) készítettünk azokból a tudáselemekből, amelyek a holokauszt magyarországi áldozatainak számára kérdezett rá, valamint arra, hogy a kérdezett keresett-e már fel itthon vagy külföldön zsidó emlékhelyet, múzeumot, temetőt, zsinagógát vagy holokausztkiállítást, valamint arra, hogy a zsidók mikor ünneplik a sábeszt, mi a Hanuka, a Tóra, illetve melyik megadott kép ábrázolja a menórát – lásd a Függelék F13–20. táblázatait.

⁹ Az „inkább egyetértők” és a „nagyon egyetértők” összevonásának praktikus okai voltak, ugyanakkor felvethető, hogy az elemzést az egyes állításokkal kapcsolatos egyetértés fokozatának függvényében is elvégezhetjük volna. Ez esetben azonban túlléptük volna a cikkünk számára szabott terjedelmi korlátokat.

A konatív antiszemitizmus dimenziója a zsidókkal szembeni közvetlen hátrányos megkülönböztetést is helyeslő véleményeket foglal magába, amit két kérdéssel mértünk. Ezek a következők voltak:

2. táblázat. *Elsődleges antiszemitizmus: a konatív antiszemitizmus skálája*

A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból – 28% (NT/NV: 9%)
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát – 34% (NT/NV: 8%)

Erősen kisebbségben vannak a szélsőséges antiszemita állításokkal egyetértők a mintában. A megkérdezettek egyharmada osztotta azt a nézetet, miszerint bizonyos foglalkozási területeken *korlátozni kellene a zsidók számát*. A magyar lakosság 28%-a gondolja úgy, hogy *a legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból*.

Az affektív antiszemitizmus dimenziójában a zsidókkal szembeni fizikai távolságtartást (Bogardus-skála) és negatív érzületeket mértünk két kérdéssel. Ezek a következők voltak:

3. táblázat. *Elsődleges antiszemitizmus: az affektív antiszemitizmus skálája*

Mennyire rokonszenvesek/ellenszenvesek a zsidók? – 31% (ellenszenv) (NT/NV: 4%)
Elfogadna-e a családtagjának egy zsidót? (az érték az elutasítás mértékét fejezi ki) – 36% (NT/NV: 19%)

A zsidók érzelmi elutasítása viszonylag alacsony a magyar társadalomban: nagyjából a minta kétharmada rokonszenveszik a zsidókkal és/vagy elfogadná őket családtagnak.

A másodlagos antiszemitizmus mérésére öt kérdés szolgált, amelyek a holokauszt témáján belül a holokauszttagadó, a holokausztot relativizáló, illetve a holokauszt emlékezetének fontosságát elvitató nézőpontokat vizsgálta.

4. táblázat. *A másodlagos antiszemitizmus skálája*

A zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról – 54% (NT/NV: 9%)
Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről – 53% (NT/NV: 7%)
A zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni – 48% (NT/NV: 11%)
A zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket – 44% (NT/NV: 9%)
A holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kevesebb volt, mint azt általában állítják – 34% (NT/NV: 23%) ¹⁰

A kérdezettek több mint fele egyetértett azzal, hogy *ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről* (53%), illetve, hogy *a zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról* (54%). Több mint 40% volt azok aránya, akik szerint a zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket (44%) és hogy *a zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni* (42%). Nagyjából a kérdezettek egyharmada szerint a *holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kevesebb volt, mint azt általában állítják* (34%).

Ahogy fentebb már láthattuk, a hagyományos és a másodlagos antiszemitizmus vizsgálata mellett kér-

¹⁰ A magyarországi holokauszt áldozatainak száma tényszerűen vitatott. Karsai László azt írta, hogy „a köztudatban elterjedt 600.000 ezer magyar zsidó áldozati szám valószínűleg kissé eltúlzott. Megbízható becslések ennél kb. 50–100.000-rel kevesebbre teszik a magyar zsidó Holokauszt áldozatainak számát” (Karsai 1994:10). A skálánkban szereplő állítás azonban vélekedésre utal, amit a „sokkal kevesebb” szó szerkezet fejez ki.

dőívünk arra is lehetőséget kínált, hogy a negatív, a zsidókkal szembeni előítéletes beállítódások mellett megnézzük a zsidókra nézve pozitív állításokat is, amelyeket a filozemitizmus, a zsidók iránti nyitottság, elfogadás, megbecsültség vagy magyarként való azonosítás mentén határoztunk meg. A kérdésblokkokban a következő változók szerepeltek:

5. táblázat. A filozemitizmus skálája

A zsidók a munkájukban nagyon szorgalmasak – 78% (NT/NV: 8%)
A zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás – 75% (NT/NV: 8%)
Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt – 72% (NT/NV: 12%) ¹¹
A zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége – 72% (NT/NV: 4%)
Mindent meg kell tennünk a zsidó vallás és kultúra fennmaradása érdekében – 68% (NT/NV: 8%)
A magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak – 68% (NT/NV: 14%)
Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak – 62% (NT/NV: 11%)
A zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért – 61% (NT/NV: 13%)

A válaszokat áttekintve szembeötlő, hogy a klasszikus antiszemita állításokhoz képest a válaszadók nagyobb arányban értettek egyet a zsidókra nézve kedvező, filozemitának mondható állításokkal. Sőt, az állítások között az egyetértés értékében felállított rangsorban az első nyolc helyre azok az állítások kerültek, amelyek kedvező színben tüntették fel a zsidókat. A pozitív állítások közül a legtöbben (78%) azzal értettek egyet, hogy *a zsidók a munkájukban általában nagyon szorgalmasak*. A megkérdezettek 61%-a elutasította a vallási antijudaizmust, és egyetértett azzal, hogy *a zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért*. A többség egyetértett azzal, hogy *a zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás* (75%). A válaszadók 72%-a szerint *Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt*, 68%-uk pedig osztotta azt az álláspontot, hogy *a magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak*. Ugyancsak magas (68%) volt azok aránya, akik szerint *mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a zsidó vallás és kultúra fennmaradjon*. A többség (62%) azon az állásponton volt, hogy *Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak*. Ugyancsak többségi álláspont volt, miszerint *a zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége* (72%).

A zsidókkal kapcsolatos és a kérdőívben szereplő attitűdkérdések alapján további öt dimenziót tudunk rekonstruálni. Ezek részben a zsidók és a nem zsidók viszonyával, részben a konfliktus megítélésével, részben a magyar társadalom felelősségével, részben a zsidók és Izrael viszonyával, valamint Izraellel és Palesztinával kapcsolatosak. Az öt vizsgált dimenzióhoz tartozó kérdéseket itt is négyfokú skálákon mértük és indexáltuk. (A táblázatokban szereplő százalékok itt is az inkább egyetértők és nagyon egyetértők összegét mutatják.)

Fontos kérdés, hogy az emberek mennyire érzik különbözőnek a zsidókat, illetve hogy mennyire értékeli konfliktusosnak a zsidók és nem zsidók viszonyát.

¹¹ A filozemita állítások kapcsán felvethető, hogy azok tényekkel alátámasztható valóságra utalnak, ugyanakkor látni való, hogy az állítások pozitív kicsengésűek, azaz a szóban forgó állításokkal való egyetértés nem denotatív hanem konnotatív jelentésű okán minősül filozemitizmusnak.

6. táblázat. A zsidók és a nem zsidók közötti különbségek és konfliktusok tagadásának skálája

A zsidókat és nem zsidókat legtöbbször meg sem lehet különböztetni egymástól – 68% (NT/NV: 5%)
A zsidók és nem zsidók között nincs konfliktus – 48% (NT/NV: 11%)

A többség (68%) szerint *a zsidókat és a nem zsidókat legtöbbször meg sem lehet különböztetni egymástól*. A kérdezettek közel fele (48%) vélte úgy, hogy *a zsidók és nem zsidók között nincs konfliktus Magyarországon*.

Fontos megközelítés továbbá az emlékezetkultúra támogatása is, vagyis a zsidókkal kapcsolatos önkritikus emlékezet ápolása.

7. táblázat. A zsidókkal kapcsolatos önkritikus emlékezet skálája

Többet kellene tanítani az iskolákban a zsidóüldözésekről, hogy ilyesmi többé ne fordulhasson elő – 71% (NT/NV: 4%)
A holokauszt tagadását tiltani kell – 63% (NT/NV: 9%) ¹²
A magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt – 63% (NT/NV: 10%)

A kérdezettek közel kétharmada egyetértett azzal, hogy *a magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt*, és hogy *a holokauszt tagadását tiltani kell* (63%). A kérdezettek még nagyobb arányban (71%) értettek egyet azzal, hogy *többet kellene tanítani az iskolákban a zsidóüldözésekről, hogy ilyesmi többé ne fordulhasson elő*.

A következő blokk egy olyan skála, amely a magyar zsidók Izraellel szembeni vélt elfogultságát és a hazájuknál erősebb lojalitását méri, valamint az aktuális izraeli kormánypolitika miatt a világban élő zsidóságra a kollektív felelősséget vetíti ki.

8. táblázat. A magyar zsidók elfogultak Izraellel kapcsolatban skála

Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz – 57% (NT/NV: 16%)
A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja – 53% (NT/NV: 12%)
Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók – 37% (NT/NV: 9%)

Ebben a kérdéscsoportban a többség szerint a magyarországi zsidók elfogultak Izraellel kapcsolatban, túlságosan lojálisak hozzá (57%), és érzékenyek az ezzel ellentétes kritikákra (53%), és ez zsidóellenes érzéseket szülhet az emberekben (37%).

Megkérdeztük azt is, hogy az emberek mennyire támogatják Izrael és Palesztina államiségét és mennyire tekintik Izrael harcát jogos önvédelemnek.

9. táblázat. Izrael a zsidók anyaországa és jogos az önvédelme

Jogos, hogy a zsidóknak is legyen egy anyaországa, ami Izrael – 83% (NT/NV: 5%)
Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen – 73% (NT/NV: 11%)

¹² A holokauszt tagadásának tiltását szorgalmazó állítással való egyetértés vagy annak hiánya elvben talán összefügghet a válaszadónak a véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó általános álláspontjával, de a skálához tartozó többi állítás kontextusában egyértelmű, hogy a tiltással való egyetértés a zsidókkal kapcsolatos pozitív, míg a tiltás ellenzése a zsidókkal kapcsolatos negatív nézetrendszer következménye.

10. táblázat. Palesztinok joga az önálló államukhoz

A palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz – 77% (NT/NV: 9%)

A teljes és visszafogottabb egyetértés legmagasabb értékeit az Izraellel és Palesztinával kapcsolatos pozitív állítások mutatják. A válaszadók szerint Izrael és Palesztina államisége jogos, de jogosnak tartotta a válaszadók több mint 70%-a Izrael önvédelmi harcát is.

Összességében úgy tűnik, hogy a kognitív és a másodlagos antiszemitizmus iránti nyitottság nagyon jelentős volt a megkérdezettek körében: mindkét esetben a válaszadók gyakran fele azonosult vele, még ha nem is szélsőséges formában. A konatív antiszemitizmus megjelenési formái viszont a válaszadók túlnyomó többségének elfogadhatatlanok voltak és az affektív antiszemitizmus is „csak” a válaszadók nagyjából egyharmadát jellemezte. Ami pedig talán a legérdekesebb eredmény, hogy a zsidókkal kapcsolatos pozitív állításokkal való magas egyetértés óhatatlanul is előrevetíti azt, hogy a gondolkodási minták gyakran ellentmondásosak, inkonzisztensek lehetnek.

Magas volt az egyetértés azzal is, hogy a zsidók és a nem zsidók között a különbség nem jelentős, illetve hogy fontos szembenézni a magyar társadalom felelősségével a holokausztal kapcsolatban és ennek emlékeztétét életben kell tartani. Abban a kérdésben viszont, hogy van-e konfliktus a zsidók és a nem zsidók között, már közel fele-fele a válaszok megoszlása.

Úgy tűnik továbbá, hogy az izraeli helyzettel kapcsolatos témák inkább pozitívan ítéltettek meg a megkérdezettek körében, ami akár fékező erő is adhat az antiszemitizmus terjedésének.

A dimenziók közötti kapcsolat

A kutatás egyik fontos eredménye az inkonzisztencia nagymértékű jelenlétének megvilágítása, amely fontos kiindulópontot jelent a későbbi klaszteranalízishez. A finomabb elemzés eredményei szerint az elsődleges és másodlagos antiszemitizmus meglévő kapcsolata ugyan erős, de nem determinisztikus (a korreláció értéke: +0,704), és az elsődleges kognitív antiszemitizmus és a filoszemitizmus közötti kapcsolat sem kizárólagos (nem szignifikáns a negatív korreláció: -0,054). A filoszemitizmus ugyanakkor a másodlagos antiszemitizmussal már negatívan korrelál, még erősebb ez a negatív korreláció a konatív és az affektív antiszemitizmussal, míg az emlékezetpolitikával vagy a zsidó és nem zsidó megkülönböztetés elutasításával kifejezetten erős pozitív korrelációt tapasztalhatunk.

Amennyiben a különböző indexeket erősen, mérsékelten és nem azonosulókra bontjuk, megállapítható, hogy ugyan a szélsőséges elsődleges antiszemitizmus szorosan együtt jár a másodlagos antiszemita nézetekkel, de a mérsékelt elsődleges antiszemita egy része teljesen elutasítja a másodlagos antiszemitizmust, miközben egy kisebbségük kifejezetten erősen egyetért vele. Az elsődleges antiszemitizmus álláspontján állók kapcsolata a filoszemita beállítódással még ellentmondásosabb. Az elsődleges antiszemitizmussal erősen egyetértők kevesebb mint fele utasítja el a filoszemitizmust, miközben egy részük teljes mértékben, más részük inkább elfogadja a filoszemita álláspontot is.¹³

¹³ Mivel ez számunkra is meglepő eredményt hozott, ezért többféle eljárással validáltuk az eredményeinket. Egyszerű keresztábla-elemzéssel és logisztikus regresszióval teszteltük az összefüggés valódiságát, és arra jutottunk, hogy sem adatfelvételi hiba, sem egyéb módszertani probléma nem okozhatta a korrelációt.

A filoszemiták ezzel szemben – legyen szó akár a teljes mértékben vagy mérsékeltlen elfogadókról – sokkal konzisztensebben viszonyulnak az elsődleges antiszemitizmushoz (többségük elutasítja azt). A holokausztal kapcsolatos másodlagos antiszemitizmus esetében viszont már sokkal bizonytalanabbakká válnak ők is: az erősen filoszemiták egy része valamilyen szinten elfogadja a holokauszt kapcsán a zsidósággal szembeni relativizáló és elítélő nézetet, a mérsékeltlen filoszemiták pedig még gyakrabban azonosulnak ezzel a nézettel. A filoszemitizmus (legyen szó akár erős vagy mérsékelt típusról) és a magyar társadalommal szembeni önkritikus nézetek szorosan együtt járnak.

A konzisztencia mértékét úgy is vizsgálhatjuk, hogy az antiszemitizmus-indexekből egy a zsidókkal kapcsolatban negatív tartalmú, a pozitív itemekből pedig egy pozitív tartalmú négyfokú indexet hozunk létre, majd a pozitív indexből kivonjuk a negatívát. Így a konzisztensen gondolkodók magas (pozitív és negatív), míg az inkonzisztensek alacsony értéket kapnak. A konzisztens antiszemiták például magas negatív, míg a konzisztens filoszemiták magas pozitív értéket kapnak, és közöttük helyezkednek el a különböző inkonzisztens gondolkodású csoportok. Eredményeink szerint ez utóbbiak például azok, akiknek kevés zsidó ismerőse van, alacsony iskolai végzettségűek, férfiak, katolikusok vagy reformátusok, a jobboldal szavazói (de a hezitálókkal és a választási pártpreferenciájukat titkolókkal szemben a baloldal szavazói is inkonzisztensek), a kisebb településeken élők, a 60 év felettiek, az erősen, akár szélsőségesen konzervatívok, etnocentrikusok, tekintélyelvűek, idegenellenesek és a politikából kiábrándultak.

Amennyiben még mélyebbre ásunk az inkonzisztenciák vizsgálatában, azt találjuk, hogy három olyan állítás elfogadói között vannak felülreprezentálva a filozemita állításokkal egyetértők, amelyek a kognitív elsődleges antiszemitizmus sarokpontjai: „*Létezik egy zsidó háttérhatalom*”, „*A zsidóság szenvedése Isten büntetése*”, „*A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba*”.

Mélyinterjú vizsgálat adhatna választ arra a kérdésre, hogy miért ismerik el a zsidók eredményeit, tudását, szorgalmát, modernizációban játszott kulcsszerepét azok, akik a zsidók háttérhatalmában, Isten rájuk rótt büntetésében és integrálhatatlanságában hisznek. Hipotetikusán azt válaszolhatjuk, hogy ebben az esetben a sikertelenek sikeres csoportokkal szemben jelentkező rosszérzése (*ressentiment*) jelenik meg, mely nem tagadja, de irigylit, félt a másik csoport sikereit.

A zsidókhöz való társadalmi viszonyulás típusai

A 2023. őszi adatainkat a konzisztenciák és inkonzisztenciák feltárása érdekében olyan szempontból is megnéztük, hogy a zsidókhöz való viszonyulás különböző mintái szerint miként különböztethetők meg a válaszadók. Ebben az esetben a válaszadókat csoportokra bonthatjuk a válaszaik szerveződése alapján, ami többféle módon lehetséges. Ezek egyike, hogy az egyes nézetek válaszadók szintjén történő szerveződésének felderítésére a klaszterelemzés módszerét hívjuk segítségül (k-means klaszterelemzés, *pairwise* módszer¹⁴ – 1 hiányzó eset, N=999, 25 iteráció, véletlen középpontból indítva,¹⁵ az F-értékek szignifikanciája minden esetben 0,000). Kutatói döntés, hogy az indikátorok közül az összes indikátort vagy az indikátorok egy szűkebben

¹⁴ A *pairwise* módszer lehetővé teszi, hogy klaszterelemzés során minden változó párra a rendelkezésre álló adatok alapján számoljunk, így minimalizálva az adatvesztést. Mivel a hiányzó adatok véletlenszerűek voltak ($p=0,065$), ezzel az eljárással pontosabb és megbízhatóbb klaszterstruktúrákat állíthattunk elő. A klaszterstruktúra *listwise* módszerrel és a *pairwise* módszerrel is azonos volt.

¹⁵ A véletlen középpontot az alábbi paranccsal választottuk ki: set seed 132516.
compute sort=uniorm (1). sort cases by sort. EXECUTE.

vett csoportját vonjuk be az elemzésbe. Ugyancsak mi dönthetjük el, hogy hány válaszadói csoport (klaszter) kialakítását várjuk a statisztikai eljárástól. Jelen tanulmányban az összes indikátort, beleértve az izraeli és a palesztin államisággal kapcsolatos változókat is, bevontuk az elemzésbe, és így öt klasztert alakítottunk ki. A vizsgálatot standardizált változókkal és standardizálatlan változókkal is elvégeztük, nagyon hasonló eredménnyel. A 11. táblázatban a standardizálatlan értékeket mutatjuk be a könnyebb interpretálhatóság és olvashatóság kedvéért (négyfokú skálákon), ahol a 3-as és 4-es értékek jelölik az egyetértést, vagyis 2,5 alatt az inkább tagadók, míg fölötte az inkább egyetértők találhatók.

A megkérdezettek öt csoportra való bontása során kapott eredmények

A 11. táblázat vízszintes sorai mutatják, hogy az egyes nézetcsoporthoz milyen mértékben értenek egyet vagy nem értenek egyet a kérdőív állításaival (négyfokúindex-átlagok). Emellett multinomiális logisztikus regresszió segítségével (N=803) azt is bemutatjuk, hogy a referenciacsoporthoz képest az egyes csoportoknak milyen megkülönböztető szociológiai, attitűdbeli és politikai jellemzői vannak (ha vannak). A regresszió adat-tábláját lásd a Függelék F23. táblázatában.

11. táblázat. A klaszterelemzés eredményei

N=999 fő	1. Konzisztens anti- szemita 8,5%	2. Konfliktus-érzékeny filoszemita 20,1%	3. Mérsékelt, elfogadó csoport 37%	4. Inkonzisztens csoport 25,3%	5. Habozó 9,1%	Átlag és szórás (zárójelben)
nincs különbség zsidók és nem zsidók között	2,04	3,40	2,93	2,97	2,00	2,87 (0,6)
nincs konfliktus zsidók és nem zsidók között	1,85	2,52	2,68	2,83	2,07	2,57 (0,7)
emlékezetkultúra	2,23	3,23	2,70	2,86	2,08	2,75 (0,6)
pozitív tulajdonságok (filoszemitizmus)	2,47	3,49	2,93	3,07	2,17	2,97 (0,5)
másodlagos antiszemitizmus	3,27	1,86	2,22	3,00	2,14	2,42 (0,6)
konatív antiszemitizmus	3,32	1,33	1,96	2,86	2,01	2,17 (0,8)
kognitív antiszemitizmus	3,26	1,96	2,27	2,97	2,07	2,44 (0,6)
Palesztina államiságának támogatása	3,49	3,41	2,93	3,31	2,32	3,11 (0,7)
Izrael államiságának támogatása	3,14	3,84	2,95	3,32	2,31	3,19 (0,7)
Izrael jogos önvédelme	2,61	3,76	2,90	3,31	2,10	3,09 (0,7)
Izrael és a magyar zsidók kapcsolata	3,39	2,18	2,35	3,16	2,25	2,61 (0,7)
affektív antiszemitizmus	3,30	1,53	2,08	2,81	2,62	2,69 (0,8)

Mérsékelt elfogadók (37%)

Először nézzük meg a logit modell referenciakategóriáját, amivel az elemzés során a többi csoportot összehasonlítjuk (ez a legnagyobb csoport és attitűdjeik alapján azt mondhatjuk, hogy egyfajta „középen állás” jellemzi őket). A mérsékelt elfogadók esetében mind a pozitív, mind a negatív állításokkal való egyetértés intenzitása mérsékelt, ugyanakkor a négyfokú skálák átlagai alapján egyértelműen az elfogadás felé hajlanak. Átlagos iskolai végzettségük erőteljesebb szubjektív jóléttel párosul, nincsenek kirekesztő attitűdjeik,

felülreprezentáltak közöttük a budapestiek és a nagyvárosiak, a Közép-Magyarországon (37%), a Közép-Dunántúlon (15%) és az Észak-Magyarországon (16%) élők, illetve a balközép ellenzéki szavazók is gyakrabban fordulnak elő e csoportban (29%). Kétötödüknek vannak zsidó ismerősei, ismeretszintjük a zsidókról átlagos.

Konzisztens antiszemita (8,5%)

Az ide tartozók markáns különbséget és konfliktust látnak zsidók és nem zsidók között, szinte minden tekintetben erősen antiszemita mondhatók, amit erősít az, hogy az emlékezetkultúrára vonatkozó kérdéseket is tagadják, noha a pozitív (filoszemita) állításokkal szemben némiképp habozónak tűnnek. A kétállamiság-modellben hisznek, amennyiben támogatják Izrael és a palesztin állam létét is. Izrael jogos önvédelmével kapcsolatban szintén habozó álláspontot foglalnak el, de az izraeli kormánnyal szembeni ellenszenvük az egész zsidóságra kivetül. A mérsékelt elfogadókkal összehasonlítva az Adorno és munkatársai által leírt tekintélyelvűség-szindróma jellemzi e csoportot. Körükben magasabb szintű az idegengyűlölet és a konzervativizmus, a zsidókról való tudásuk alacsonyabb, és a mérsékelt elfogadókkal összevetve inkább a Jobbik, a Mi Hazánk és a Fidesz szavazói.

Konfliktust érzékelő filoszemita (20,1%)

E csoport tagjai nem látnak különbséget a zsidók és nem zsidók között, ugyanakkor konfliktusérzékelésük átlagos, ami mindenképpen jelzi, hogy sokan közülük nem érzik konfliktusmentesnek ezt a viszonyt. E csoport tagjai erőteljesen hívei az őszinte és szembenézésre sarkalló emlékezetkultúrának (egyedülállóan a minta egészében). A zsidókkal kapcsolatos pozitív állításokkal markánsan egyetértenek, a negatív állításokat határozottan elutasítják, Izrael mellett a palesztin államiséget is támogatják. A mérsékelt elfogadókhöz hasonlóan nincsenek kirekesztő attitűdjeik (sőt, az etnocentrizmus szintje alacsonyabb náluk, mint a mérsékelt elfogadónál), de szubjektív jólétük is alacsonyabb, ugyanakkor több a tudásuk a zsidókról. A referenciakategóriához képest inkább megyeszékhelyeken és városokban élnek és kevésbé Budapesten, ugyanakkor Közép-Magyarországon és a Nyugat-Dunántúlon nagyobb eséllyel, míg a Közép-Dunántúlon jóval kisebb eséllyel találkozhatunk velük.

Inkonzisztensek (25,3%)

E csoport tagjai többnyire nem látnak sem különbséget, sem konfliktust zsidók és nem zsidók között, az emlékezetkultúra, a kétállamiság-megoldás és a zsidókra vonatkozó pozitív állítások is egyetértésre találnak körükben, ugyanakkor hajlamosak egyetérteni az antiszemita állításokkal is. A mérsékelt elfogadókkal szemben inkább jellemzi konzervativizmus és idegenellenesség e csoportot, jóval kisebb eséllyel találkozhatunk velük Budapesten és a megyeszékhelyeken, a Közép-Dunántúlon és az Észak-Alföldön. Ha szavaznak, akkor pártjuk többnyire a Fidesz.

Habozók (9,1%)

E csoportban az általános tagadás mögé rejtőzhetnek látens antiszemita: ennek egyik manifestuma a felszínre bukó, ha nem is túl erőteljes affektív antiszemita; többek között nem hívei az őszinte emlékezetkultúrának, nem értenek egyet Izrael államisége, önvédelmi harcának jogosságával, bár a palesztinok esetében is elutasítják az önálló államiséget. A mérsékelt elfogadókkal összehasonlítva e csoport tagjait kevésbé jellemzi a politikai kiábrándultság, Budapesten és Észak-Magyarországon kisebb eséllyel találkozhatunk velük.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatási eredmények alapján meglehetősen összetett képet kapunk a magyar társadalom zsidósággal kapcsolatos attitűdjeiről, amely számos ambivalens és ellentmondásos elemet tartalmaz. A kutatás egyik legfontosabb eredménye éppen az inkonzisztencia jelenlétének megvilágítása, amely arra utal, hogy egyes emberek egyszerre képviselnek egymással ellentétes nézeteket, mint például az antiszemitizmus és a filoszemitizmus. Ez a jelenség különösen fontos, mert azt sugallja, hogy a magyar társadalom jelentős része nem rendelkezik egyértelműen kialakult és koherens véleménynel a zsidóságot érintő kérdésekben.

Az inkonzisztenciák fő forrása, hogy a társadalom többsége a pozitív állítások nagymértékű elfogadása és – különösen a holokauszt vonatkozásában – a zsidók szenvedéstörténete iránti megértés mellett egyetért azzal, hogy a holokauszt túlhangsúlyozott és hogy a zsidók túlzottan lojálisak Izraelhez, valamint ugyanígy a klasszikus antiszemita előítéletekkel is (pénzéhség, befolyás, háttérhatalom). Ezek az inkonzisztenciák egyértelműen arra utalnak, hogy a társadalom egy részében a zsidókról olyan kép él, amely alapján hatalmi elitként tekintenek rájuk, amely egyidejűleg hívja elő a félelmet, az irigységet és a másság vízióját, valamint a holokauszt miatti kollektív szégyenérzetet és bűntudatot és a bűntudat miatti kognitív disszonancia-csökkenés igényét.

A kutatás rámutatott arra is, hogy a zsidókkal kapcsolatos ismerethiány nem elhanyagolható: a társadalom jelentős része például nincsen tisztában a holokauszt áldozatainak számával és nem rendelkezik a zsidó kultúrával kapcsolatos ismeretekkel. Ugyanakkor a zsidó kultúra iránti érdeklődés és az emlékhelyek látogatottsága a lakosság egyharmadánál kimutatható, ami pozitívumnak tekinthető.

Izrael megítélése szintén vegyes képet mutat. A társadalom nagyrésze támogatja Izrael jogát az államisághoz és az önvédelemhez, ugyanakkor az izraeli kormány politikája miatti ellenszenv is jelen van, ami részben a zsidósággal szembeni negatív attitűdöket is befolyásolja (*„Izrael politikája miatt egyre ellenszenvesebbek a zsidók”*). Ezen túlmenően azonban az antiszemitizmus nem hozható összefüggésbe az Izraellel kapcsolatos attitűdökkel.

A klaszterelemzés során létrehozott öt véleménycsoport vizsgálata is megerősítette, hogy az antiszemita nézetek és a filoszemitizmus nem zárják ki egymást, gyakoriak az inkonzisztens vélemények, melyek az inkonzisztens csoport tagjain kívül a habozókat és valamelyest a mérsékelt elfogadókat is jellemzik. A szélsőséges antiszemiták kis csoportot alkotnak, erősen elutasítóak a zsidókkal szemben. Úgy vélik, hogy jelentős különbségek és konfliktusok vannak a zsidók és a nem zsidók között. Elutasítják a holokauszt emlékezetének fontosságát, és gyakran hisznek a zsidó háttérhatalom teóriájában is. Ugyanakkor körükben is inkonzisztens gondolkodásra vall, hogy a pozitív állításokkal és Izrael jogos önvédelmével kapcsolatban is inkább habozóknak tűnnek, és a palesztin állam mellett egyértelműen támogatják Izrael létét is. Körükben magasabb szintű az idegengyűlölet, a tekintélyelvűség és a konzervativizmus is, a zsidókról való tudásuk alacsonyabb, és a mérsékelt elfogadókkal összevetve inkább a Jobbik, a Mi Hazánk és a Fidesz szavazói.

Ezzel szemben a konfliktust érzékelő filoszemiták nagymértékben elutasítják az antiszemitizmust és a kirekesztő attitűdöket, valamint erősen egyetértenek a zsidókkal kapcsolatos pozitív állításokkal. A mérsékelt elfogadók hasonlóan gondolkodnak, de nagyobb inkonzisztencia mellett. E csoportok tagjainak többsége városi miliőben vagy a budapesti agglomerációban él, különbség közöttük a konzisztens-inkonzisztens gondolkodásvariáción túl a jólét percepcióiban van. A filoszemita és a mérsékelt elfogadó csoportok erőteljes

jelenléte arra utal, hogy a magyar társadalomban markánsan jelen van a zsidósággal szembeni pozitív hozzáállás (ami egyébként az inkonzisztens csoportra is jellemző), és hogy magyar társadalom egy jelentős része nyitott és elfogadó a zsidó kultúra és történelem iránt, még ha a konzisztens filozemita csoport tagjai nem is látják feltétlenül konfliktusmentesnek a zsidók és a nem zsidók együttélését.

Az inkonzisztensek az antiszemita és filozemita állításokkal is egyetértenek, ami arra utal, hogy inkább bizonytalanok és befolyásolhatók a zsidósággal kapcsolatos kérdésekben. Politikai hovatartozásuk a jelenlegi hatalomhoz húz, egyértelműen felülreprezentáltak a jobboldali populista szimpatizánsok közöttük, és idegenellenes attitűdjeik is erőteljesebben vannak jelen. Elképzelhető, hogy az inkonzisztencia forrása napjaink tekintélyelvű kormánypártjainak politikai szocializációs hatása, amely egyrészt nulltoleranciát hirdet az antiszemitizmussal szemben, másrészt gerjeszti a kirekesztő, ókonzervatív, gyakran szélsőséges, bünbakképző nézeteket. Talán e csoportnál a legjellemzőbb a félelem, a gyanakvás, az irigység, a bűntudat és a disszonancia-hárítás kombinációja.

A habozók csoportjának jellemzői pedig rávilágítanak arra, hogy nagyfokú ellenállás mutatkozik a társadalom egy kisebb részében a téma iránt. E csoport tagjai egyszerre tagadják a zsidókkal kapcsolatos negatív és pozitív állításokat, ahogyan elutasítják a másságot is, aminek oka lehet ugyanúgy a téma hárítása, ahogyan a rejtett antiszemitizmus vagy a félelem a válaszaik nyilvánosságra kerülésétől, esetleges felháborodásuk a kérdések provokatívnak érzett jellege miatt.

Összességében a kutatás rámutat arra, hogy bár az antiszemitizmus bizonyos formái továbbra is jelen vannak a magyar társadalomban, a zsidósággal kapcsolatos pozitív állítások és a filozemita nézetek is jelentős támogatottsággal bírnak. Az eredmények alapján a kollektív társadalmi emlékezetpolitika és az Izraellel kapcsolatos pozitív attitűdök hozzájárulhatnak az antiszemitizmus visszaszorításához. Az inkonzisztens nézetek és a különböző csoportok közötti különbségek megértése azonban elengedhetetlenek ahhoz, hogy pozitív irányba lehessen változtatni a társadalomnak a zsidósággal kapcsolatos attitűdjeit, amelyhez további kvalitatív és nemzetközi összehasonlító vizsgálatok szükségesek.

HIVATKOZÁSOK

- Adorno, T. W. (1986) What does coming to terms with the past mean? In Hartman, G. (szerk.) *Bitburg in moral and political perspective*. Bloomington: Indiana University.
- Adorno, T. W. – Frenkel-Brunswik, E. – Levinson, D. J. – Sanford, R. N. (1950) *The authoritarian personality*. New York: Harper & Brothers.
- Allport, G. W. (1977) *Az előítélet*. Budapest: Gondolat.
- Aronson, E. – Wilson, T. D. – Akert, R. M. – Sommers, S. R. (2010) *Social psychology*. London: Pearson.
- Bauer, Y. (1980) Genocide: Was It the Nazis' Original Plan?. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 450(1), 35-45.
- Becker, M. J. – Ascone, L. – Placzynka, K. – Vincent, C. (2024) *Antisemitism in Online Communication: Transdisciplinary Approaches to Hate Speech in the Twenty-First Century*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Bergmann, W. (2011) *Geschichte des Antisemitismus (Vol. 2187)*. München: CH Beck.
- Berger, R. J. (2017) *The Holocaust, religion, and the politics of collective memory: beyond sociology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315132495>.
- Bilewicz, M. – Soral, W. (2020) Hate speech epidemic. The dynamic effects of derogatory language on intergroup relations and political radicalization. *Political Psychology*, 41, 3–33. <https://doi.org/10.1111/pops.12670>.
- Brown, R. (2010) *Prejudice: Its social psychology*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Bruneau, E. G. – Saxe, R. (2012) The power of being heard: The benefits of 'perspective-giving' in the context of intergroup conflict. *Journal of experimental social psychology*, 48(4), 855–866. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.02.017>
- Cottrell, L. S. (1942). The analysis of situational fields in social psychology. *American Sociological Review*, 7(3), 370-382.
- Csepeli Gy. (2016) *Meg nem gondolt gondolat: A zsidóellenességtől a népiirtásig*. Budapest: Kossuth.
- Eatwell, R. (2011) *Fascism: A history*. New York: Random House.
- Fein, H. (szerk.) (1987) *The persisting question: sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism (Vol. 1)*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Festinger, L. (1962). Cognitive dissonance. *Scientific American*, 207(4), 93-106.
- Fredrickson, G. M. (2002) *Racism: A short history*. New Jersey: Princeton University.
- Glaeser, E. L. (2005) The political economy of hatred. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(1), 45–86. <https://doi.org/10.3386/w9171>.
- Glick, P. (2002) Sacrificial lambs dressed in wolves' clothing: Envious prejudice, ideology, and the scapegoating of Jews. In Erber, R. – Newman, L. (szerk) *Understanding genocide: The social psychology of the Holocaust*, 113–142. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195133622.003.0006>.
- Glick, P. – Fiske, S. T. (2001) An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American psychologist*, 56(2), 109. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.2.109>
- Goldhagen, D. J. (2007) *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage Books. <https://doi.org/10.4324/9781912281480>.
- Hess, J. M. (2002) *Germans, Jews and the claims of modernity*. New Haven: Yale University. <https://doi.org/10.2307/1433097>.
- Hirsh, D. (2007) *Anti-zionism and antisemitism: Cosmopolitan reflections*. Chapel Hill: Working Paper Hirsh.
- Holz, K. (2010) *Nationaler Antisemitismus: Wissenssoziologie einer Weltanschauung*. Hamburg: Hamburger Edition. <https://doi.org/10.2307/1432630>.
- Hunyady Gy. (1997) A konzisztencia, mint a vélekedések szervező elve. In Lengyel Zs. (szerk.) *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris. 164–171.
- Hyman, P. E. (2023) *The Jews of Modern France (Vol. 1)*. Berkeley: University of California. <https://doi.org/10.1525/9780520919297>.
- IHRA (2016) Az antiszemitizmus IHRA által elfogadott munkadefiníciója. Elérhető: <https://holocaustremembrance.com/resources/az-antiszemitizmus-ihra-altal-elfogadott-munkadefinicioja> [Letöltve: 2025-04-16].

- Imhoff, R. – Banse, R. (2009) Ongoing victim suffering increases prejudice: The case of secondary anti-Semitism. *Psychological Science*, 20(12), 1443–1447. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02457.x>.
- Karsai L. (2024) Holokauszt Magyarországon és a környező országokban. In J. Molnár (szerk.) *A magyar holokauszt 80 év távlatából: Jogfosztás – deportálás – emlékezés. Program, absztraktok*. Magyar Történelmi Társulat Szegedi és Dél-alföldi Csoportja, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék. 10.
- Kovács A. – Fischer Gy. (2021) *Antisemitic prejudices in Europe: Survey in 16 European countries*. Budapest: Action and Protection League.
- Kovács A. (2010) *The stranger at hand: Antisemitic prejudices in post-communist Hungary (Vol. 15)*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1080/13501674.2012.730730>.
- Kotwas, M. – Kubik, J. (2019) Symbolic thickening of public culture and the rise of right-wing populism in Poland. *East European Politics and Societies*, 33(2), 435–471. <https://doi.org/10.1177/0888325419826691>.
- Küpper, B. – Wolf, C. – Zick, A. (2010) Social status and anti-immigrant attitudes in Europe: An examination from the perspective of social dominance theory. *International Journal of Conflict and Violence*, 4(2), 205–219.
- La Piere, R. T. (1981) Az attitűdök mások, mint a cselekvések. In Csepeli Gy. (szerk.) *A kísérleti társadalomlélektan főárama*. Budapest: Gondolat, 160–118. (Eredeti munka megjelent: 1934).
- Laqueur, W. (2006) *The changing face of anti-Semitism: From ancient times to the present day*. Oxford: Oxford University.
- Nussbaum, M. C. (2018) *The monarchy of fear: A philosopher looks at our political crisis*. New York: Simon & Schuster. <https://doi.org/10.1086/705770>.
- Pettigrew, T. F. – Tropp, L. R. (2006) A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>.
- Perry, B. (2001) *In the name of hate: Understanding hate crimes*. London: Routledge. <https://doi.org/10.5860/choice.39-1899>.
- Postone, M. (1980) Anti-Semitism and National Socialism: Notes on the German Reaction to "Holocaust". *New German Critique*, (19), 97–115. <https://doi.org/10.2307/487974>.
- Pulzer, P. G. (1988) *The rise of political anti-Semitism in Germany & Austria*. Cambridge: Harvard University. <https://doi.org/10.2307/40200365>.
- Salzborn, S. (2010) The politics of antisemitism. *Journal for the Study of Antisemitism*, 1, 89–115.
- Sartre, J.-P. (1946) *Anti-Semite and Jew*. New York: Schocken Books. <https://doi.org/10.5040/9781350250321-0015>.
- Sharansky, N. (2004) 3D test of anti-semitism: Demonization, double standards, delegitimization. *Jewish Political Studies Review*, 16(3–4), 3.
- Sherif, M. (2015) *Group conflict and co-operation: Their social psychology*. London: Psychology. <https://doi.org/10.4324/9781315717005>.
- Smith, C. D. (2017) *Palestine and the Arab-Israeli conflict: A history with documents (Vol. 464), 466*. Boston: Bedford/St. Martin's.
- Staub, E. – Kuper, L. (1989) *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge: Cambridge University. <https://doi.org/10.2307/2072322>.
- Stern, F. R. (2023) *The politics of cultural despair: A study in the rise of the Germanic ideology*. Berkeley: University of California. <https://doi.org/10.1525/9780520342699>.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. – Austin, W. G. – Worchel, S. (1979) An integrative theory of intergroup conflict. In *Organizational identity: A reader*, 56–65.
- Wistrich, R. S. (1991) *Antisemitism: The longest hatred*. New York: Pantheon Books.
- Wistrich, R. S. (2010) *A lethal obsession: Anti-Semitism from antiquity to the global jihad*. New York: Random House.
- Zick, A. – Küpper, B. – Hövermann, A. (2011) *Intolerance, prejudice and discrimination: A European report*. Tübingen: Universität Tübingen.

FÜGGELÉK

F1. táblázat. KSH régió (Összes válaszadó, %)

Közép-Magyarország (Bp.-Pest)	31,1
Közép-Dunántúl (Fejér-Komárom-Veszprém)	10,9
Nyugat-Dunántúl (Győr-Vas-Zala)	10,1
Dél-Dunántúl (Baranya-Somogy-Tolna)	9,3
Észak-Magyarország (BAZ-Heves-Nógrád)	11,8
Észak-Alföld (Hajdú-Szabolcs-Szolnok)	13,5
Dél-Alföld (Bács-Békés-Csongrád)	13,3

*F2. táblázat. Konzervativizmus (az első 4 állítás) és tekintélyelvűség (az utolsó 3 állítás)
– az állításokkal való egyetértés (összes válaszadó, %)*

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mérték- ben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
A terhességmegszakítást jobban kellene korlátozni.	26%	35%	23%	9%	7%
Súlyos bűncselekmények esetén legyen kiszabható halálbüntetés is.	11%	21%	40%	24%	4%
A kábítószerfogyasztók börtönbüntetést érdemelnek.	8%	22%	44%	23%	3%
Az országba érkező idegenek számát jelentősen korlátoznunk kell.	3%	13%	41%	41%	1%
A legfontosabb erény, amit a gyerekeknek meg kell tanulniuk, a tekintély tisztelete.	6%	20%	40%	33%	1%
A legtöbb problémánk megoldódna, ha meg tudnánk szabadulni az erkölcstelen és antiszociális emberektől.	5%	17%	50%	25%	3%
Erős vezetőkre van szükségünk, akik megmondják, mit tegyünk.	8%	21%	41%	27%	3%

F3. táblázat. Etnocentrizmus – az állításokkal való egyetértés (Összes válaszadó, %)

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
A világ jobb lenne, ha más országok lakói olyanok lennének, mint a magyarok.	17%	33%	35%	9%	6%
Az embereknek akkor is támogatniuk kell hazájukat, ha annak nincs igaza.	14%	36%	37%	11%	3%
Van néhány olyan dolog a mai Magyarországon, ami miatt szégyellem a hazámat.	12%	26%	46%	16%	1%

F4. táblázat. Politikai elégedetlenség (Összes válaszadó, %)

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
Bármelyik pártra is szavaznak az emberek, a dolgok úgysem változnak.	7%	22%	41%	28%	2%
Az olyan emberek, mint én, nem tudják befolyásolni, hogy mit tesz a kormány.	4%	15%	44%	38%	0%

F5. táblázat. Rokonszenvsík (Összes válaszadó, %) – az affektív antiszemitizmus és a xenofóbia részeként

	1 - nagyon ellenszenves	2	3	4 - nagyon rokonszenves	nem tudja vagy nem válaszol
arabok	35%	41%	19%	2%	3%
cigányok	34%	39%	20%	5%	2%
kínaiak	18%	36%	38%	6%	2%
fekefe afrikaiak	34%	35%	25%	4%	4%
románok	11%	34%	42%	10%	3%
svábok	7%	14%	48%	26%	5%
szlovákok	7%	20%	49%	22%	3%
zsidók	9%	22%	49%	17%	4%
menekültek, migránsok	40%	38%	16%	2%	4%

F6. táblázat. Társadalmi távolság (Elfogadná-e a következő csoportok tagjait családtagjának?)
Összes válaszadó, % – az affektív antiszemitizmus és a xenofóbia részeként

	egyáltalán nem	inkább nem	inkább igen	teljes mértékben igen	nem tudja vagy nem válaszol
német	7%	10%	50%	29%	4%
határon túli magyar	8%	10%	46%	32%	4%
amerikai	8%	14%	51%	23%	5%
zsidó	14%	22%	45%	14%	4%
román	16%	31%	39%	10%	3%
ukrán	20%	31%	38%	7%	4%
oroszf	20%	33%	37%	4%	5%
kínai	26%	34%	33%	3%	3%
homoszexuális	39%	30%	21%	5%	5%
fekefe afrikai	40%	34%	19%	3%	5%
cigány	40%	35%	18%	4%	4%
arab	40%	38%	15%	2%	4%
menekült, migráns	45%	33%	14%	2%	5%

F7. táblázat. Izraellel kapcsolatos attitűdök (Összes válaszadó, %)

	egyáltalán nem ért egyet	inkább nem ért egyet	inkább egyet-ért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
Jogos, hogy a zsidóknak is legyen egy anyaszága, ami Izrael.	3%	9%	51%	32%	5%
A palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz.	2%	12%	51%	26%	9%
Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen.	3%	13%	45%	28%	11%
Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz.	7%	19%	37%	20%	16%
A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja.	9%	26%	37%	16%	12%
Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók.	23%	32%	29%	8%	9%

F8a táblázat. Szubjektív jólét - elégedettség (Összes válaszadó, %)

	egyáltalán nem	inkább nem	inkább igen	teljes mértékben	nem tudja vagy nem válaszol
Mennyire elégedett az életével?	10%	19%	53%	18%	0%

F8b táblázat. Szubjektív jólét – anyagi helyzet változás (Összes válaszadó, %)

	sokat romlott	inkább romlott	nem változott	inkább javult	sokat javult	nem tudja vagy nem válaszol
Hogyan változott az elmúlt 5 évben a háztartása anyagi helyzete?	22%	42%	29%	6%	1%	0%

F8c táblázat. Szubjektív jólét – szubjektív anyagi helyzet (Összes válaszadó, %)

	nem elegendő, komoly megélhetési gondjaink vannak	nem elegendő, és néha nehezen boldogulunk	éppen csak arra elég, hogy megéljünk nehézségek nélkül	pénzünk több mint elegendő, félre is tudunk tenni belőle	nem tudja vagy nem válaszol
Hogyan értékelné a háztartása összjövedelmét?	5%	24%	57%	12%	2%

F9. táblázat. A kérdezett neme (Összes válaszadó, %)

férfi	nő
47%	53%

F10. táblázat. Korcsoportok (Összes válaszadó, %)

18–39	37%
40–59	34%
60+	29%

F11. táblázat. Iskolai végzettség – csoportok (Összes válaszadó, %)

alapfokú	51%
középfokú	31%
felsőfokú	18%

F12. táblázat. Településtípus (Összes válaszadó, %)

Budapest	18%
Megyeszékhely	17%
Város	35%
Község	30%

F13. táblázat. Zsidó ismerősök megléte (Összes válaszadó, %)

van	nincs	nem tudja/ nincs válasz
27%	60%	13%

F14. táblázat.

Keresett-e fel itthon vagy külföldön zsidó emlékhelyet, holokausztmúzeumot vagy -kiállítást?

igen	nem	nem tudja/ nincs válasz
32%	68%	0%

F15. táblázat. Volt-e valaha zsinagógában, vagy zsidó temetőben?

igen	nem	nem tudja/ nincs válasz
34%	66%	0%

F16. táblázat. Ön szerint Magyarországon hány áldozata volt a holokausztnak?

100 ezer-nél kevesebb	100 és 200 ezer között	200 és 400 ezer között	400 és 600 ezer között	600 ezernél több	nem tudja vagy nem válaszol
3%	12%	16%	17%	19%	33%

F17. táblázat. Mikor ünneplik a zsidók a sabbathot /sábeszt? (Összes válaszadó, %)

minden szombaton	48%
minden vasárnap	8%
az év egy bizonyos napján	10%
mindig változó napon egy évben (mint a húsvét)	5%
nem tudja vagy nem válaszol	30%

F18. táblázat. Mi a Tóra? (Összes válaszadó, %)

a legfontosabb zsidó ünnep	6%
a keresztény Biblia héber neve	18%
Mózes öt könyve	36%
zsidó öltözék	9%
nem tudja vagy nem válaszol	30%

F19. táblázat. Mi a Hanuka? (Összes válaszadó, %)

a zsidó húsvét	21%
az egyiptomi fogságból való szabadulás ünnepe	8%
a fény ünnepe	41%
nem tudja vagy nem válaszol	29%

F20. táblázat. Melyik kép ábrázolja a Menórát? (Összes válaszadó, %)

	8%
	27%
	65%

F21. táblázat.

A tanulmányban használt antiszemitizmussal kapcsolatos indexek skálakoherenciájának tesztjei: a főkomponensek megőrzött megmagyarázott hányadai (zárójelben) és komponensmátrixainak értékei

	Kognitív antiszemitizmus (49%)	Konatív antiszemitizmus (80%)	Affektív antiszemitizmus (83%)	Másodlagos antiszemitizmus (59%)	Filoszemitizmus (47%)	Önkritikus emlékezet (57%)	Izrael és a magyar zsidók kapcsolata (61%)
Létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom	.742						
A zsidóság szenvedése Isten büntetése	.562						
A zsidók hajlamosak becsstelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében	.776						
A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba	.732						
A zsidókkal kapcsolatban nem lehet őszintén beszélni.	.663						
A zsidók kihasználják a nem zsidókat	.618						
Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon	.761						
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból		.898					
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát		.898					
Mennyire rokonszenvesek vagy ellenszenvesek a zsidók?			.913				
Elfogadna-e a családtagjának egy zsidót?			.913				
A zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról.				.802			
A zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket.				.727			
A holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kevesebb volt, mint azt általában állítják.				.754			
Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről.				.793			
A zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni.				.757			
Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak.					.681		
A zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért.					.586		
A zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége.					.649		
Mindent meg kell tennünk a zsidó vallás és kultúra fennmaradása érdekében.					.702		
A zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás					.740		
A zsidók a munkájukban nagyon szorgalmasak					.731		
Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt.					.738		
A magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak.					.645		
A magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt.						.748	
Többet kellene tanítani az iskolákban a zsidóüldözésekről, hogy ilyesmi többé ne fordulhasson elő.						.777	
A holokauszt tagadását tiltani kell.						.738	

	Kognitív antiszemitizmus (49%)	Konatív antiszemitizmus (80%)	Affektív antiszemitizmus (83%)	Másodlagos antiszemitizmus (59%)	Filoszemitizmus (47%)	Önkritikus emlékezet (57%)	Izrael és a magyar zsidók kapcsolata (61%)
Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz							.734
A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja.							.825
Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók.							.774

F22. táblázat. A magyarázó változók főkomponenseinek megőrzött megmagyarázott hányadai (zárójelben) és komponensmátrixainak értékei

	Szubjektív jólét (61%)	Konzervativizmus (47%)	Tekintélyelvűség (83%)	Etnocentrizmus (54%)	Politikai kiábrándultság (73%)
Mennyire elégedett az életével?	.770				
Hogyan értékelné a háztartása összjövedelmét?	.751				
Hogyan változott az elmúlt 5 évben a háztartása anyagi helyzete?	.823				
A terhességmegszakítást jobban kellene korlátozni.		.539			
Súlyos bűncselekmények esetén legyen kiszabható halálbüntetés is.		.725			
A kábítószerfogyasztók börtönbüntetést érdemelnek.		.766			
Az országba érkező idegenek számát jelentősen korlátoznunk kell.		.676			
A legfontosabb erény, amit a gyerekeknek meg kell tanulniuk, a tekintély tisztelete.			.805		
A legtöbb problémánk megoldódna, ha meg tudnánk szabadulni az erkölcstelen és antiszociális emberektől.			.579		
Erős vezetőkre van szükségünk, akik megmondják, mit tegyünk.			.724		
A világ jobb lenne, ha más országok lakói olyanok lennének, mint a magyarok.				.813	
Az embereknek akkor is támogatniuk kell hazájukat, ha annak nincs igaza.				.819	
Van néhány olyan dolog a mai Magyarországon, ami miatt szégyellem a hazámat.				-.544	
Bármelyik pártra is szavaznak az emberek, a dolgok úgysem változnak.					.853
Az olyan emberek, mint én, nem tudják befolyásolni, hogy mit tesz a kormány.					.853

F23. táblázat. A multinominális logisztikus regresszió eredményei (Nagelkerke pseudo r négyzet=0,57; $N=803$). A függő változó referenciakategóriája a mérsékelt elfogadó csoport

	Antiszemiták		Filoszemiták		Inkonzisztensek		Habozók	
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Szubjektív jólét	,367	,847	,000	,419	,591	1,075	,423	,885
Konzervativizmus	,025	1,618	,229	,776	,000	1,743	,841	,966
Tekintélyelv	,039	1,434	,080	1,555	,135	1,261	,066	,732
Xenofóbia	,000	2,301	,557	1,112	,005	1,467	,856	,974
Etnocentrizmus	,237	,810	,000	,500	,173	,827	,804	,961
Politikai kiábrándultság	,640	1,084	,564	,905	,162	1,196	,006	,679
Zsidókról való tudás index	,041	,837	,000	1,396	,975	,998	,185	,906
Van zsidó ismerőse	,555	,830	,625	1,174	,703	1,090	,246	,742
Nincs zsidó ismerőse	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
18–39 éves	,609	,818	,845	1,082	,271	1,378	,548	1,223
40–59 éves	,576	,807	,965	,982	,751	,912	,597	1,191
60 év feletti								
Alapfokú végzettség	,306	,581	,005	,256	,644	,844	,219	,617
Középfokú végzettség	,561	,739	,098	,489	,494	,783	,284	,669
Felsőfokú végzettség	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Budapest	,864	,875	,036	,281	,013	,293	,038	,357
Megyeszékhely	,105	,448	,009	4,612	,005	,379	,639	,832
Város	,811	1,101	,045	2,820	,919	1,031	,134	1,670
Falu	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Közép-Magyarország (Bp–Pest vármegye)	,961	,961	,001	7,998	,852	,909	,821	1,130
Közép-Dunántúl (Fejér– Komárom–Veszprém)	,150	,393	,008	,048	,000	,203	,146	,519
Nyugat-Dunántúl (Győr–Vas–Zala)	,526	1,619	,003	7,766	,433	,643	,861	1,109
Dél-Dunántúl (Baranya–Somogy–Tolna)	,188	2,386	,795	,809	,680	,814	,285	1,792
Észak-Magyarország (BAZ–Heves–Nógrád)	,084	,209	,043	,186	,941	,968	,007	,150
Észak-Alföld (Hajdú–Szabolcs–Szolnok)	,660	1,312	,086	,257	,029	,376	,200	,539
Dél-Alföld (Bács–Békés–Csongrád)	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Jobbik és Mi hazánk szavazók	,026	2,798	,459	,531	,080	2,137	,618	1,283
Fidesz szavazók	,003	3,369	,999	1,001	,001	2,784	,124	1,697
Balliberális ellenzéki szavazók	,630	,798	,089	,493	,113	1,618	,237	,671
Még nem döntött/ nem tudja, kire szavazna	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.